

6. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення: [монографія] / М. І. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2004. – 463 с.

7. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

8. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.

Nadiya Bobukh

Antonymical and synonymical paradigms in poetical discourse

The article deals with connection between antonymy and synonymy. Antonymic and synonymic paradigm as a universal of poetic language was singled out. Antonyms to members of noun, adjective, verbal and adverbial oppositions in poetic discourse were analysed.

Keywords: antonymic and synonymic paradigm, opposition-dominant, poetic discourse, radial

and linear connection, semantic nuance, stylistic coloring.

Надежда Бобух

Антонимично-синонимичные парадигмы в поэтическом дискурсе

В статье исследована связь антонимии с синонимией. Выделена антонимично-синонимическая парадигма как универсалия поэтической речи. Проанализированы синонимы к членам субстантивных, адъективных, глагольных и адвербиальных оппозиций в поэтическом дискурсе.

Ключевые слова: антонимично-синонимическая парадигма, оппозиция-доминанта, поэтический дискурс, радиальная и линейная связь, семантический оттенок, стилистическая окраска.

Надійшла до редакції 4.11.2009 р.

Галина Вокальчук

УДК 821.161.2.09-1“19”

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА НОМІНАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ 10–30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Аналізуються загальні тенденції індивідуально-авторської лексичної номінації в українській поезії 10–30-х років ХХ століття. Схарактеризовано основні структурно-семантичні особливості авторських інновацій.

Ключові слова: індивідуально-авторська лексична номінація, українська поезія ХХ століття, авторський лексичний новотвір.

Індивідуально-авторська лексична номінація (далі – ІАН) у поезії ХХ ст. є специфічним психолінгвальним явищем, яке характеризується нерівномірним, однак загалом поступальним розвитком. Еволюція ІАН зазнавала певних підйомів та спадів, що виявлялось у підвищенні/зниженні словотворчої активності її репрезентантів (поетів) і відбивалося в нерівномірності кількісного поповнення поетичного лексикону авторськими лексичними новотворами (АН) упродовж того чи того періоду. Еволюційні процеси в галузі ІАН безпосередньо залежали від динаміки національного лексикону, від впливу

чинників соціокультурного характеру, від індивідуальної манери письма авторів.

Проблема періодизації ІАН в українській поезії ХХ ст., навіть за визнання безсумнівної актуальності для парадигми сучасних неологічних студій, досі залишається не розв'язаною і вимагає спеціального дослідження й теоретичного осмислення. Спробуємо хоча б частково розв'язати цю проблему внаслідок аналізу поетичної словотворчості як психолінгвального й мовнокультурологічного явища з урахуванням насамперед хронологічного критерію. Пропонується періодизація еволюції ІАН базується на концепціях періодизації розвитку української літературної мови та новітньої української літератури, викладених у працях І. І. Огієнка, З. Т. Франко, М. А. Жовтюрюха, В. М. Русанівського, О. С. Мельничука, Г. П. Іжакевич, Т. К. Черторизької, Ю. В. Шевельова, М. І. Степаненка, В. Г. Дончика, В. О. Шевчука та інших науковців. У процесі здійснення періодизації враховувалися конкретні екстралінгвальні чинники, насамперед ті історичні по-

дії й соціальні зміни, які відбувалися в різні періоди розвитку українського суспільства й зумовлювали зміни в його соціокультурних, ідеологічних орієнтаціях, політичному й економічному житті. Це закономірно віддзеркалювалося в мові й призводило до змін передусім у її лексичній системі як найбільш відкритій і динамічній. Причому ці зміни значною мірою активізувалися й на периферії лексичної системи, а саме в корпусі АЛН (які за сприятливих об'єктивних умов також здатні поповнити арсенал загальномовних номінативних одиниць).

З урахуванням чинників позамовного характеру в еволюції ІАН в українській поезії ХХ ст. виокремлюємо (до певної міри умовно) вісім періодів: 1) 1900–1916 рр., 2) 1917–1923 рр., 3) 1924–1933 рр., 4) 1934–1940 рр., 5) 1941–1945 рр., 6) 1946–1955 рр., 7) 1956–1989 рр., 8) 1990–1999 рр.

Упродовж кожного періоду до поетичного лексикону проникали АЛН певного ідейно-тематичного спрямування, що в специфічній формі вербалізували актуальні для тогочасного соціуму реалії. Однак, безумовно, абсолютизувати роль екстралінгвальних чинників у словотворчості конкретних авторів не можна, оскільки словесна креативність мовної особистості нерозривно пов'язана з ідейно-естетичними засадами її літературної діяльності. Усвідомлюючи неможливість проілюструвати кожен період повним аналізом фактичного матеріалу (це вимагає окремого дослідження), спробуємо продемонструвати лише деякі закономірності у формуванні корпусу АЛН упродовж першої третини минулого століття.

I. 1900–1916 роки. Виокремлення цього періоду – власне початок ХХ ст. і до лютневої революції 1917 р. – запропонував Ю. В. Шевельов, назвавши цей часовий відрізок “Перед першою світовою війною та революцією” [12, с. 29–82]. Установлення хронологічної віхи 1900 р. є формальним, прийнятним лише з огляду на обумовлені часові межі досліджуваної проблеми – ХХ ст. загалом. Якимись історичними змінами цей рік у розвитку українського суспільства не відзначений, тоді як на початку 1917 р. Україна пережила справжнє соціальне потрясіння, пов'язане з Лютневою революцією. У працях, присвячених дослідженню історії української літературної мови, науковці нерідко об'єднують в один хронологічний відрізок кінець ХІХ і початок ХХ ст. Наприклад, В. М. Русанівський зазначає: “...кінець ХІХ – початок ХХ ст. – ко-

роткий, але дуже плідний період у розвитку української літературної мови. Він збігається з пробудженням української національної свідомості, зі спробами збудувати свою власну державу, з бурхливим наростанням художньої творчості як у галузі літератури, так і в інших ділянках мистецтва” [7, с. 289].

У мову тогочасної поезії проникають різноманітні щодо семантики й частиномовної належності АЛН (зокрема ті, що допомагають увиразнити відтворення почуттів ліричного героя, стану довкілля), напр.: іменники – *тьмава* (С. Твердохліб), *хмарозвід* (П. Карманський), *хвилина-перлина*, *шура-бура* (Б. Лепкий), *самосховонення* (М. Семенко), *світ-квіт*, *світ-рожа*, *суєта-повія*, *пруд-когонець*, *небо-море*, *тиш-сестра*, *фіговина*, *фіжинка* (від *фіга*) (П. Савченко), *щастя-коханячко*, *щастя-кубельце*, *туга-гадина*, *хвилонька-шум*, *хвиля-кінь* (С. Черкасенко) та ін.; прикметники – *пів'ясний*, *хмарно-роздумний* (М. Семенко), *глибинно-ніжний* (А. Казка), *стрункоколоський* (П. Тичина), *тиходзвонний*, *тихомрійний* (С. Черкасенко); *премудромовчазний*, *чемно-тонний*, *чорнополюновий* (П. Савченко), *сумно-таємний* (М. Бабак) та ін.; дієслова і дієслівні форми – *осопілити* (П. Савченко), *самотити*, *осталити*, *офонити*, *отеатренний* (М. Семенко), *хитроучений* (Б. Лепкий) та ін.; прислівники – *світанно* (П. Тичина), *безшумногнівно* (М. Семенко) та ін.

Сміливо експериментує в галузі ІАН М. Семенко, чий поетичний лексикон поповнюється численними несподіваними для української мовної свідомості новотворами [1, с. 190–299].

Окрім поети активно експериментують у пошукові нових номінативних одиниць цілком визначеного тематичного спрямування: а) АЛН із нумеративним компонентом, що увиразнює інтенсивність вияву ознаки, позначеної твірним словом: *стоблискавка*, *стогрім*, *стовогоць* (усі – 1907 р.), *стоіскра*, *стопромінний* (В. Пачовський, 1913 р.); б) АЛН – позначень звукових вражень: *стукіт-туніт*, *стукіт-цокіт* (обидва – 1913 р.), *звук-бах*, *звук-плиск*, *звук-плюск*, *звук-стук*, *звук-трах*, *звук-цок* (П. Савченко, 1916 р.); в) АЛН – власних назв: *Цар-Мороз*, *Цар-Сонце* (В. Пачовський, 1907 р.).

У поетичний лексикон проникають АЛН, сконструйовані за допомогою специфічних способів оказіональної номінації: *очезнідбровено*, *оболесити* (від Олесь)

обездушитися (М. Семенко), *христово-скресні (очі)* (П. Тичина) та ін.

Окремі номінації віддзеркалюють реакцію тогочасного суспільства на появу нових реалій, які символізували технічний прогрес, напр.: *потвора-машина* (С. Черкасенко), *автомобілібілі* (М. Семенко) та ін.

II. 1917–1923 роки. За словами І. І. Огієнка, це доба русифікації, коли, “окупувавши Україну, більшовики спочатку цілком нехтували українську культуру й ніякої української мови визнавати не хотіли. Більше того, ставилися до неї явно вороже” [6, с. 198]. Ю. В. Шевельов називає відрізок 1917–1920 років Добою Визвольних Змагань. Дослідник наголошує, що Лютнева революція 1917 р., яка була викликана соціальними й економічними конфліктами, що нуртували переважно у власне-російському суспільстві, згодом не могла не сколихнути й “підросійську Україну. Негайно відроджується політичне життя <...>, відкриваючи нові можливості для прилюдного вжитку української мови. <...> Дуже швидко українська мова шириться на такі ділянки життя, які досі були <...> поза її засягом: військо, фінанси, судівництво, освіта, наука” [12, с. 83]. Крім цього, учений виокремив період 1918–1924 рр., що характеризується трьома “стадіями окупації України радянською Росією” [12, с. 105]. Завершальним етапом виокремленого нами періоду вважаємо 1923 рік, коли раднарком проголосив початок політики українізації. Це, отже, період установаження радянської влади і громадянської війни, полярного соціального розшарування. Паростки нової української поезії з’явилися в перші пореволюційні дні. У розвиткові мови поезії 20-х рр. важливу роль відіграла творчість П. Тичини, М. Бажана, В. Сосюри, В. Чумака, М. Рильського, Я. Мамонтова, В. Еллана (Блакитного) та інших, хоч їхні “словесно-художні, естетичні настанови мали й певну відмінність, зумовлену ідейно-тематичним змістом творчості кожного з цих письменників” [11, с. 22].

Виразною ознакою поетичної мови 20-х років є індивідуально-авторське словотворення. У поетичному лексиконі з’являються АЛН відповідного тематичного спрямування. Так, розвиваються суспільно-символічні значення прикметників *білий і червоний*, які стають компонентами фразеологічних інновацій на зразок *червоний командир – білий офіцер* [8, с. 34], а також служать твірними основами для конструювання АЛН – назв осіб за їхньою віднесеністю до воєнізованих

об’єднань – Червоної Армії, Білої гвардії: *червоноармій* (П. Усенко) – експресивний синонім до слів *червоноармієць, червонарм, червоноарм; юништ* (П. Коломієць), *білюга* (С. Голованівський) – відповідник до субстантивованого прикметника білий у значенні ‘*білогвардієць*’, *погонники* (Д. Фальківський), *білопогонники* (В. Басок).

Показовим є факт утілення в поетичній формі реакції соціуму на трагічну подію в історії України, коли 1918 р. у боях із радянськими військами загинули юні борці за незалежність України. На цю подію відгукнувся П. Тичина поезією “Пам’яті тридцяти”, де використав неосемантизм *мучень*. Незважаючи на те, що номінація *мучень* у значенні ‘*мученик*’ засвідчена в поезії М. Старицького та Г. Чупринки, а також у розмовному мовленні у значенні ‘*мучитель*’, П. Тичина семантично оновив загальнономовну лексему, актуалізувавши в її значенні сему ‘*учень*’, оскільки в тексті йдеться про учнів гімназій, ремісничих училищ, які загинули мученицькою смертю на полі бою: *На Аскольдовій Могили / Поховали їх – / Тридцять мучнів українців, / Славних, молодих... / На Аскольдовій Могили / Український цвіт! / По кривавій по дорозі / Нам іти у світ* [10, с. 110]. Неосемантизм є наслідком контамінації: *мучень мученик + учень*.

Окремі поети експериментують із лексикою на позначення нових реалій у сфері техніки: *автомобільно, аеропляновий, аероплянно, ракетно* (М. Семенко), *аеропланити* (П. Тичина) та ін.

У галузі ІАН найвизначніше місце належить П. Тичині, який поповнив поетичний словник АЛН особливо великою кількістю іменникових АЛН. Це зокрема: 1) назви осіб (реальних і вигаданих): *червоношапочка, юнка, сеструнк, неслухняник, бунтай, пролетар-вулкан, людина-звір, оновитель, псевдопісенник, небоян, сонцеприхильник, друг-милодан, пан-україтан* та ін. (загальна кількість АЛН – близько 20); 2) назви істот (не осіб): *пташка-крилашка, пустунлітан, голуб-тремтіння*; 3) назви рослин та пов’язаних із ними понять (близько 10 АЛН): *зеленя, велет-колос, цвіт-первоцвіт, плід-цвіт, квіти-дзвони, квіти-ласкавіці, дзеленчак* та ін.; 4) назви явищ природи (близько 15 АЛН): *сніг-мочар, дощ-мочар, вітер-перегонець, вітер-чорнобров, злотозор, вітровіння* (згодом цей АЛН увійшов до складу літературної мови), *тум-туман, протінь, легіт-теплокрил, сніговій-*

морозище, сонцегрій, золотон та ін.; 5) назви елементів ландшафту: *береги-панчохи, гора-висота, ниви-приливи*; 6) назви часових відрізків: *весна-провесна, суботність, літа-переліт*; 7) назви дій, процесів та їх результатів (близько 15 ААН): *одгон, рить, звіріння, тремотінь, перекоти, охмаріння, зустріння, бризкошум, дих* та ін.; 8) назви фізіологічних/емоційних станів (близько 10 ААН): *сум-гніт, голод-колосок, розчубленість, огонь-спів, громогнів* та ін.; 9) назви абстрактних понять (близько 20 ААН): *шум-божевілля, світ-агростат, фіолет, віковиччя, сміхоязиччя, бистрокрилля, дух-рушій, прозор, голосовка, конкрет* та ін.; 10) назви збірних (і семантично суміжних із збірними) понять: *многоріччя, чорнокрилля, тополяччя, дрібновласництво, ревіколект* та ін.

П. Тичина апробував різні способи творення ААН, надаючи перевагу осново-складанню (*вітрохитка, тайноскання, брунькоцвіт, хвилеводи*), словоскладанню (*оченьки-ворітечка, сон-дрімайло*) та суфіксації (*натхненець, плавань, вихровик, легкокрилик; грандіоз, прозор*).

На розгляданий період в еволюції ІАН припадає творча діяльність В. Чумака, у поетичному лексиконі якого ААН загалом небагато, однак усі вони створені за законами словотвірної системи української мови і сприймаються як органічні елементи художнього тексту, напр.: *злосонячний, білотканий, мрійновтома, блакитноквіт*. Особливо продуктивним був поет у творенні складених найменувань: *жалі-туги, тремтіння-мгтіння, скініння-животіння; робітник-селянин*. З. Т. Франко зауважила, що у В. Чумака “більше, ніж у інших поетів, парних висловів (своєрідної контамінації ознаки і означуваного), що заступали синтагми або й речення”. Це загалом сприяло динамізації й лаконізму синтаксису поетичних творів [11, с. 38]. Діапазон значень прикладкових сполук В. Чумака дуже широкий. Це назви: осіб (*молодь-гості*), істот (*крялямавка*), конкретних предметів (*стріли-гніви, грати-мури, мури-грати, пензлі-пучки*), рослин (*ясочки-волошки, стріли-трави, роса-трава*), збірних понять (*колектив-цебро, повінь-легіон*), космічних об'єктів (*зорі-смарагд, сонце-злото*), часових відрізків (*шмаття-миті, ніченька-черниченька*), почуттів (*сталь-гнів, птаха-журба, шепоти-жадання*). Найбільшою кількістю одиниць представлені назви явищ природи: *метелик-сніжок, блиски-пожежі, сполохи-фала,*

перлини-роси, буря-гра, тіні-хмари, тіні-мари, хмароньки-вітрила.

Оригінальними ААН відзначається поетичний лексикон П. Савченка, який так заявив про власне ставлення до словотворчості: *Нові слова впишу в словар динамослів...* Поет успішно експериментував у створенні складених найменувань на основі паронематичності: *гомін-гімн, гомін-гам*; використовував у ролі твірних морфем афікси іншомовного походження: *пірогнів, динаморима*; створював несподівані художні образи: *яв-яга*.

Конструктивні пошуки нових слів, переважно складених найменувань різних частиномовних класів, здійснює А. Казака: *життя-багно, рука-лілея, Сум-Джура, Чарівниця-Мана, глибинно-ніжний, вільний-богорівний, шумувати-грати, зринати-гинуть* та ін.

Поетичний лексикон “молодомузівців” рясніє оригінальними композитами на зразок *огнецвіт, ріжноцвіт, сонцецвіт, чароцвіт, хмаролом, стоязкий, стоїскрий* (В. Пачовський) та ін.

Продовжує сміливі експерименти в галузі ІАН М. Семенко, чий лексикон поповнюється численними новотворами.

III. 1924–1933 роки, за термінологією І. І. Огієнка, – доба українізації, що розпочалася з відомої партійної постанови від 1.08.1923 р., згідно з якою робітничо-селянський уряд мав ужити “низки практичних заходів, які, додержуючись рівноправності мов всіх національностей на українській території, мусять забезпечити українській мові місце, відповідне чисельності та питомій вазі українського народу на території УССР”, і “з 1923 р. пішла в Україні справді глибока українська культурна праця” (цит. за [6, с. 201, 202]). На зазначений період припадає активна діяльність поетів “розстріляного відродження”. Молоді митці, виховані в період національного пробудження початку ХХ ст. та національної революції 1917 р., спромоглися на небувалий розквіт жанрово-стильових структур літератури, розкривали кращі риси національної ментальності, надаючи їм нових якісних ознак [5, с. 603–604]. Активізація культурної діяльності охопила практично всі сфери тогочасного суспільства й тривала близько 10 років, аж поки не настав “явний погром української культури” [6, с. 206].

Упродовж аналізованого періоду активізувалося видання громадсько-політичних та літературно-мистецьких часописів, у яких публікувалися поетичні твори представників

різноманітних літературних напрямів, течій – “Червоний шлях”, “Життя і революція”, “Гарт”, “Плуг”, “Молодняк”, “Літературний ярмарок”, “Вапліге”, “Політфронт”, “Глобус”, “Нова Генерація” та ін. Аналіз загальних тенденцій індивідуально-авторського словотворення здійснила З. Т. Франко [11], виокремивши характерні ознаки словотворчої практики поетів трьох напрямів: 1) конструктивного, представленого творчістю авторів революційно-романтичного і реалістичного спрямування – П. Тичини, М. Йогансена, В. Сосюри, В. Еллана, І. Кулика, М. Терещенка, В. Чумака, М. Бажана, В. Кобилянського, І. Дніпровського, Ю. Яновського, Л. Первомайського, Т. Масенка, П. Усенка, М. Шеремета, Н. Забіли та ін.; 2) представників літературної традиції – М. Рильського, М. Зерова, П. Филиповича, М. Драй-Хмари, Юрія Клена, Є. Плужника, В. Мисика, В. Бобинського та ін.; 3) модерністського спрямування (футуристи, імпресіоністи, символісти, деструктивісти) – М. Семенко, Г. Шкурупій, Ю. Шпол, О. Слісаренко, Л. Зимний, В. Поліщук, В. Вер та ін.

Творчість поетів першого напрямку об’єднувало намагання якнайповніше віддзеркалювати мовну дійсність із її бурхливим словотворенням і знаходити засоби для розширення стилістичних і структурних меж писемної мови, використовуючи як літературні, так і розмовні та фольклорні джерела [11, с. 24]. Найпродуктивнішим “словотворцем” у цей період був П. Тичина (приклади його ААН див. далі). Інші ж поети, як-от М. Бажан, рідко вдавалися до творення неологізмів: “Коли вони в нього й трапляються, то їхня структура настільки прозора, що вони зрозумілі й поза контекстом. Це слова типу *врозпаши* (пор.: *вроздріб*, *врозбрід*), *горещі* (пор.: *радощі*, *любощі*), *зречевлювати* (увійшло в літературну мову поряд із поширенішим *уречевлювати*), *зубрій* (пор.: *орлій*, *левій*), *кругойдучість* (пор.: *кругойдучий*, *кругозір*), *мідноллятий*, *нездвигний*, *прямокуття* і под.” [7, с. 310]. Особливістю поетичного лексикону автора є також ААН із компонентом-кольоративом: *багроцвітний*, *злотобородий*, *тьмяноводий*; композити: *бунчукодержець*, *владноможець*; *юкстапозити*: *веснянка-гаївниця*, ін.

Досить обережним і поміркованим у галузі словесного експериментарства був В. Сосюра. У його поетичному вокабулярі зафіксовані новотвори переважно іменникового походження, як-от: *осеніти*, *менестрелитися*, *інженерувати*, *золоторунний* тощо.

Поети другого напрямку словесно-образні багатства черпали переважно з літературно-писемної скарбниці. Попри те, що, за твердженням З. Т. Франко, “бурхливий процес поповнення словника літературної мови словами народно-розмовного характеру та радянськими неологізмами в їх творчій практиці ще не знаходив у цей час свого вияву” [11, с. 24–25], поетичний лексикон ці автори поповнили значною кількістю ААН. Чи не найпродуктивнішим тут був М. Рильський. Як зазначає В. М. Русанівський, “неокласики настільки делікатно поводитися з мовою, що у них ми ніби й не зустрічаємо неологізмів. Але вони є. Це епітети, у яких природно зливаються воедино дві ознаки (*золотодзвонні пісні*, *спомин тихо-мирний*), абстрактні слова, утворені переважно усиченням (*безлюд, другування, золотінь* та ін.). Г. М. Колесник знаходить у М. Рильського понад 200 неологізмів” [7, с. 298].

Представники третього напрямку – поети-деструктивісти – стояли на ґрунті руйнування і відкидання ідейно-естетичних надбань минулого та деструкції лексико-синтаксичних норм. На сучасному етапі розвитку лінгвостилістики й ідіостилістики важко погодитися з категоричним твердженням про те, що “в цілому мовна творчість поетів модерністських течій, дарма що в ній натрапляємо на нові для поезії лексичні матеріали <...>, нічого не дала для удосконалення української літературної мови в жанрі поезії, для збагачення її стилістичних засобів” [11, с. 47]. Як засвідчують результати проведеного дослідження [1, с. 190–299], словотворчість футуристів усе ж мала позитивний вплив на тогочасну поезію і відповідно – на розбудову поетичного лексикону. Футуристи значною мірою збагатили словник поезії ХХ ст. новотворами, які були справжніми лексичними знахідками (що, як виявилось з часом, мали проєкцію на словотворчу практику багатьох авторів наступних поколінь, насамперед “шістдесятників”), напр.: *одгули жертвопісні* / Чумака... (Е. Стріха); *Нехай шлях / розкілометрється...*; *...кратером натовп / вирус і рве*, <...> *тисячорото рече...* (В. Вер); *Як добре пах весняний б’є у груди. / Легенить залежані / Озимлені / Легені...* (Ю. Шпол); *Мить зазвукбарвила в тонах; В такі дні почуваш себе найлегшим / мандрівником, який упевнено ступає <...> по кримських Ай-стежках / від Семейза до Ай-Петрі...*; *Зміниться / зроками / степу / дикунська / охтигей-краса...* (О. Корж).

Футуристи успішно експериментували в галузі звукопису, пропонуючи не лише звукові

комплекси, позбавлені будь-якого змісту, але й ААН, звукова форма яких унаслідок відповідних модифікацій набувала нових смислів. Експерименти футуристів зі звуковою формою слова знайшли своє продовження в словотворчій практиці поетів кінця ХХ ст., пор.: РРРеволюцію / писати / ттрреба / З тррома ррри – ррри! / Щоб гурррикан / ррревів / з еррреба / й ррревли віттрри! (Е. Стріха) – ...а в мене зуби мов рррадiатор / фонему ліплять портрети зірок... (В. Недоступ).

Поетичний лексикон 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. поповнився ААН різних тематичних груп і частиномовних класів, серед яких помітне місце посідають оказіональні назви осіб (НО). Такі ААН часто віддзеркалюють панівні в тогочасному суспільстві ідеологічні настанови, політичні орієнтири. У багатьох ААН експлікується негативне ставлення авторів до позначуваних реалій, які не узгоджувалися з прорагованими політичними гаслами стосовно радянського способу життя. Водночас позитивною конотацією характеризувалися ААН, покликані увиразнити в поетичному тексті переваги соціалістичного ладу.

Автори активно опрацьовували актуальні для поезії усіх часів теми – поетичної творчості, ролі поета в житті суспільства. Це знайшло своє відбиття і в ААН: синонімічний ряд НО за літературною діяльністю поповнили новотвори піітка (М. Зеров), шкрябонер ‘кореспондент’ (В. Еллан-Блакитний), віршоскладник (В. Бобинський), поетеня, райпоетик (М. Семенко), поетиха (С. Голванівський), письменник-чародій (М. Шевченко), співець-менестрель (В. Тарноградський), співець-огне носець (В. Алешко) та ін. Активно експериментували поети й у створенні оригінальних назв письменників за ознакою їх належності до певного літературного угруповання, наприклад, ваплітник (Е. Стріха), аспанфут (М. Зеров), панфут (П. Филипович, М. Андрущенко), новогенерат (Е. Стріха) та ін.

Як відомо, жодна жива мова ніколи не розвивається ізольовано, вона “завжди знає більшого чи меншого впливу інших мов, і сама впливає на мови, які так чи інакше контактують з нею. Все це зумовлюється економічними, політичними і культурними відносинами народу, якому належить дана мова, з іншими сусідніми й несусідніми народами” [2, с. 18]. Наслідком таких контактів є значний прошарок у лексичному складі української мови запозичених слів із різних

слов’янських та неслов’янських мов. Серед оказіональних НО вирізняється частина слів, фактично запозичених з інших мов. Такі НО слід уважати інноваціями дещо умовно: елемент новаторства поетів виявляється лише в тому, щоб так чи так пристосувати чужомовне слово до системи мови-реципієнта. В український поетичний контекст таке слово вводить шляхом калькування – військмор (С. Роговик) – від рос. “военмор”; літнаб (І. Вирган) – від рос. “летнаб”; транслітерації – льотнаб’льотчик-спостерігач’ (П. Дорошко) – від рос. “лётчик-наблюдатель”; літуння (Г. Саченко) – від рос. “летунья”; свідомої деформації автором вихідного слова – стопник (І. Калянник) – від рос. “истопник”; фонетичної модифікації загальноновживаного слова іншомовного походження – маестер (І. Голь) у значенні “диригент” – спотворене від італійського маестро. Уживання подібних одиниць зазвичай зумовлюється певними стилістичними завданнями.

Апробували поети й створення ААН ускладненої структури, що було на той час рідкісним явищем, наприклад, соціал-поліцій-президент (О. Влизько), соціал-фашист-володар(і) (М. Булатович).

Отже, створення переважної більшості ААН-НО за соціальними ознаками узгоджувалося із загальними словотвірними тенденціями епохи. Автор прагнули по-новому позначити осіб насамперед за ознакою належності до соціального класу, середовища, прошарку, виявити при цьому власну класову позицію. У процесі ІАН використовувалися зазвичай суфіксація, осново- й словоскладання. Зрідка НО утворювалися внаслідок усучення кінцевих сегментів загальноновживаних слів: “кор” (В. Еллан-Блакитний), провок, пролет (В. Бобоинський) – від кореспондент, провокатор, пролетар. Апокопи активно використовуються в мові як “будівельний матеріал” для аббревіатур. Це стосується як загальноновживаних скорочень на зразок зам, зав, спец та ін., так і ААН, наприклад, профкор, недкор (М. Сайко), стінкор (П. Голота).

Упродовж зазначеного періоду здійснювалися загалом успішні спроби конструювання ААН унаслідок використання специфічних способів номінації:

а) усучення, поєданого з графічним способом актуалізації значення слова (див. наступну ілюстрацію); б) контамінації, наприклад, На струнах травня червонисто / Я граю весну ряснолисту / Я колоритові пісні / Роз-бриз червонамистом [від розбризкати, червоне +

намісто. – Г. В.] (А. Дикий, 1927 р.); в використанні іншомовного слова (і його передачі засобами чужомовної графіки) у ролі твірною для української інновації, унаслідок чого з'являються специфічні “двомовні гібриди”, як-от: *чорні caffè'іні біржі* (В. Ковалевський, 1929 р.).

IV. 1934–1940 роки. Період розвитку української літературної мови з 1933 р. І. І. Огієнко називає добою комунізації, що офіційно розпочалася після постанови ЦК ВКП(б) 3.04.1932 р. “Про здушення націоналізму в Україні й запровадження у всьому комуністичних ідей” [6, с. 198–216]. Інші дослідники пропонують називати період 1933–1980-х рр. добою тоталітарності [9, с. 51]. Уважаємо за доцільне виокремити в цьому періоді хронологічні відрізки з огляду на конкретні екстралінгвальні чинники, що безпосередньо зумовлювали створення АЛН в позначення актуальних у свій час позамовних реалій.

Як відомо, 30-і роки – це період розквіту тоталітарної держави, коли особливо виявляється авангардна роль партії. П. Тичина, напр., характеризує цю добу промовистим АЛН – *збільшовичена ера*. “Після I Всесоюзного з'їзду письменників 1934 р., на якому М. Горький обґрунтував засади нового мистецького методу – соціалістичного реалізму, всі інші літературні напрями на всьому терені СРСР припинили своє існування. Утверджувався соціалістичний реалізм і в Україні, – пише В. М. Русанівський. – Характерною особливістю соціалістичного реалізму, а відповідно й мови творів, написаних цим методом, була агітпропівська спрямованість на «виховання нової людини»” [7, с. 318]. У цей час із новими творами виступають уже відомі в українській літературі поети – П. Тичина, М. Бажан, М. Рильський, П. Усенко, В. Сосюра, Л. Первомайський, М. Терещенко та ін. На літературній арені дебютує талановита молодь в особі А. Малишка, Л. Дмитерка, С. Крижанівського, М. Шеремета, М. Нагнибіди, І. Гончаренка, К. Герасименка. Вагомий внесок у розвиток мовностилістичних засобів поезії роблять західноукраїнські поети В. Бобинський, О. Гаврилюк, Я. Кондра, А. Волощак.

У мові поезії продовжується й розвивається традиція ІАН. Як зауважує Г. П. Іжакевич, поети звертаються до творення нових слів з метою якнайточнішого зображення явищ соціалістичної дійсності. Особливо велику кількість АЛН у цей період створю-

ють П. Тичина, М. Бажан, М. Рильський, Л. Первомайський та деякі інші поети [3, с. 149, 159]. Для багатьох авторів найважливішим у плані мовного новаторства стає вербалізація понять, які породило нове життя. Тому закономірна поява в їхніх поетичних вокабулярах АЛН з ідеологічною конотацією в семантиці, як-от: *поработіння, погноблення, прочервоння, народ-рід, панство-тіліпанство, голоколінець, хвостобог, покорщина, воля-сонечко* (П. Тичина); *серце-країна* (М. Йогансен), *радкаламаф* (В. Еллан-Блакитний), *радянничка* (М. Доленго), *радоколекстив* (О. Журлива), *радський* (Г. Коляда) та ін. ІАН здійснюється, за спостереженням фахівців [3, с. 159], в основному за тими самими принципами та зразками, що й у поетів реалістично-конструктивістського напрямку 20-х рр., а саме: 1) суфіксацією: в іменниках – *свіжінь* (В. Мисик), *пустінь* (М. Дубовик), *багрінь* (Л. Дмитерко), *сіянь* (В. Сосюра), *світань* (В. Вітковський), *розквіття*, *пурпуринка* (В. Бобинський), *розсипини*, *рокування*, *пожертя* (М. Зеров), *окружай* (П. Тичина), *простірність* (С. Гординський), *речевість* (О. Ольжич); активно використовувалася нульова суфіксація – *пах*, *квиль* (М. Бажан), *розталь* (В. Басок), *одгал* (М. Йогансен), *синьозлоть* (О. Ольжич); у дієсловах – *пун'яніти*, *історити* (П. Тичина); у прислівниках – *огнемовно* (М. Бажан), *розпікасто* (Я. Кондра); 2) префіксацією: в іменниках – *нефролетар* (Д. Фальківський), *лжепланета* (В. Барка); у прикметниках – *архіамериканський* (М. Гаско); 3) словоскладанням: в іменниках (чимало АЛН мають виразне фольклорне забарвлення) – *промені-снопи*, *промінь-клевшня*, *птах-сон*, *синь-дорога* (Н. Забіла), *оченьки-ворітечка* (П. Тичина), *придорож-трава* (К. Герасименко), *регит-зук* (А. Казка), *потяг-пес*, *палиця-свид* (М. Йогансен), *потяг-птиця* (О. Ведміцький), *серце-пустеля* (О. Журлива); у ролі твірних слів використовуються одиниці іншомовного походження: *аплодисмент-апарат*, *астроном-аматор*, *асфальто-тротуар* (М. Гаско); у прикметниках та дієприкметниках – *розчахнуто-тьмянний* (О. Ольжич), *радїсно-чужий* (Ю. Клен), *скорботно-битий* (М. Зеров), *профоро-ритмований* (Є. Маланюк); 4) основоскладанням: в іменниках – *повносилля*, *річетворний* (М. Зеров), *серповид* (О. Корж), *рукосуй* (М. Йогансен), *розстаньдорога* (Є. Маланюк), *горифрат*, *гориквіт*, *горисвіт* (П. Карманський), *світограй* (Л. Знаменський), *огнепочин* (П. Тичина), *огнецебро* (С. Голованівський), *серцедзвін* (Л. Дми-

терко), *пустосвят*, *святобожець*, *живосила* (М. Бажан), *праводавець* (С. Гординський), *самовластя* (Л. Первомайський); у ролі твірних слів апробовуються лексеми іншомовного походження: *радіоспів* (М. Семенко), *радіоспіраль* (М. Кічура), *радіотега* (Е. Стріха), *кумографія*, *Атлантозавр* (М. Семенко), *арцимашина* (М. Йогансен), *архівсомнабула* (М. Гаско); здійснюються спроби конструювання тричленних композитів, що не характерно для узуального словотвору: *рукомахографія* (М. Семенко); у *прикметниках* – *прудколетний*, *прямопутний* (М. Зеров), *проміннопадний* (Я. Кондра), *ряснозорний* (П. Тичина), *роблено-дівочий* (Є. Маланюк), *рогожевітфильний* (С. Гординський).

Рідше ААН утворюються іншими способами: префіксально-суфіксальним: *розакордити* (Я. Кондра); суфіксально-постфіксальним: *жититися* (П. Тичина); префіксально-суфіксально-постфіксальним: *одглибитися* (Я. Кондра), *перепрозоритися* (П. Тичина); абрєвіацією: *пролетпоезія* (М. Доленго), *Атлант-ель-стан* (М. Семенко), *ак-опера*, *академборода* (П. Мельник), контамінацією: „*Ак-едемія*” – від *академія* + *епідемія* або ж від *академія* + *едем* (П. Мельник), *Афростралія* (І. Маловічко); унікальним контамінованим утворенням є прикметник *ра-достиглий*, що походить від іменника *радість* (точніше – від словоформи *радости* – за правописом 1929 р.) та дієприкметника *достиглий*: *І скільки щастя, скільки ра- / достигле жито нам приносить...* (Г. Саченко).

Як зазначає В. М. Русанівський, 30-і роки в підрадянській Україні – це період застою і пристосування до офіційної партійної думки. Кригу пробив хіба що А. Малишко, який стає одним із полум'яних борців за майбутнє української мови. Творчість поета припадає на другу половину 30-х років, але повний її розквіт настає в роки Другої світової війни і після неї. У сфері ІАН показовим для поета є використання “здвоєних іменників, один з яких, здебільшого, виконує <...> означальну роль: *грім-луна*, *ніч-недрема*, *краплі-прилипці*, *місяць-звіздар*, *жар-краватка*, *шум-відгомін*, *огні-потоки* та ін.” [7, с. 332, 333].

Отже, в еволюції ІАН у поезії першої третини ХХ ст. спостерігаються деякі загальні тенденції, притаманні всім авторам незалежно від їх естетичних смаків, манери письма. Продуктування ААН певної тематики нерідко мотивувалося історичними подіями, актуальними для соціуму в той чи той період його існування. Упродовж виокремлених періодів

еволюції ІАН розгляданого хронологічного зрізу більшою чи меншою мірою відбувалося опрацювання поетами нових аспектів “словоконструювання” як у плані форми, так і в плані змісту. У центрі уваги поетів перебували фольклорні традиції творення нових художніх образів, тропів, через що поетичний лексикон першої третини ХХ ст. поповнився значною кількістю ААН, сконструйованих унаслідок творчого використання традиційних для мови усної народної творчості лексичних одиниць (ключових слів) у ролі базових для ААН.

Література

1. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття: [монографія] / Г. М. Вокальчук; [відп. ред. С. Я. Єрмоленко]. – Острого: НаУ “Острозька академія”, 2008. – 536 с.
2. Жовтобрюх М. А. Основні тенденції розвитку сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх // Мова. Людина. Суспільство. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 14–23.
3. Їжакевич Г. П. Розвиток мови художньої літератури / Г. П. Їжакевич // Курс історії сучасної української літературної мови; [за ред. І. К. Білодіда]. – К., 1961.
- Т. 2 (Радянський період). – 1961. – С. 149–167.
4. Курс історії сучасної української літературної мови; [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961.
- Т. 2 (Радянський період). – 1961. – 416 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів [та ін.]. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
6. Огієнко І. І. Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
7. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: [підручник] / В. М. Русанівський. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
8. Смерчко А. А. Фразеологічні інновації як відображення сприйняття світу: дис. ... канд. філол. наук / А. А. Смерчко. – Дрогобич, 1997. – 223 с.
9. Степаненко М. Рідне українське слово / М. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2005. – 392 с.
10. Тичина П. Зібрання творів: у 12 т. / П. Тичина. – К.: Наукова думка, 1990.
- Т. 12. Кн. 2. – 1990. – 480 с.
11. Франко З. Т. Українська літературна мова 20-х років ХХ ст. / З. Т. Франко // Курс історії сучасної української літературної мови. – К., 1961.
- Т. 2 (Радянський період). – 1961. – С. 15–100.
12. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус / Ю. Шевельов. – [б. м.]: Сучасність, 1987. – 295 с.

Galina Vokalchuk

The nomination of individual and author in Ukrainian poetry in 1910-30s of XX century

The main tendencies of author's lexical nominations in Ukrainian poetry of 10-30-years of 20th century are analyzed. The main structural and semantic characteristic of author's innovations are described.

Key words: author's lexical nomination, Ukrainian poetry of 20th century author's lexical innovation.

Галина Вокальчук

Индивидуально-авторская номинация в украинской поэзии 10-30-х годов XX столетия

Анализируются общие тенденции индивидуально-авторской лексической номинации в украинской поэзии 10-30-х годов XX в. Охарактеризованы основные структурно-семантические особенности авторских инноваций.

Ключевые слова: индивидуально-авторская лексическая номинация, украинская поэзия XX в., авторское лексическое новообразование.

Надійшла до редакції 9.10.2009 р.

Людмила Українець

УДК 821.161.2.09-14

КОНОТАЦІЙНІ ВЛАСТИВОСТІ РИТМІЧНОЇ ПАУЗИ В ЛІРИЦІ М. БАЖАНА

У статті розглядаються конотаційні властивості паузи в ліриці М. Бажана. Завдяки своїм емпатичним і суто психологічним мовно-комунікативним причинам ритмічна пауза створює підґрунтя для розширення семантичного й естетичного потенціалу всіх лінгвістичних одиниць української поетичної мови як форми передачі образної картини світу.

Ключові слова: конотація, пауза, ритм, поетична мова, звукові ресурси мови, асоціанс, алітерація, лексема.

В українській поетичній мові конотації часто моделюються паузою – більш або менш тривалою артикуляційною й акустичною зупинкою в мовленнєвому потоці для смислового та емоційного виділення слова або синтагми в тексті [14, с.74]. І хоч, на перший погляд, паузу можна вважати “лінгвістичним нулем” (О. О. Реформатський), адже “...це фонетика з негативним показником: фонетично це перерва мовлення, мовчання” [10, с. 54], однак у поетичній мові пауза – це глибока й мудра сутність, тому О. О. Реформатський зазначає: “...Зв’язок паузи зі стилістикою першочерговий і необхідний!” [10, с. 55]. У сучасній літературній мові традиційно виділяють *логічні* й *психологічні*

паузи. І якщо *логічна пауза* розглядається як суто фонетичний засіб виділення словесних угруповань, об’єднаних граматичними й семантичними параметрами для вираження самого змісту речення, то *пауза психологічна* “як власне мовне явище визначається тим, що вона забезпечує комунікативні цілі там, де виступає засобом увиразнення змісту фрази чи його спеціальної передачі, розрахованої на якість сприйняття змісту слухачем або на вираження емоційної оцінки висловленого” [7, с. 39]. Не випадково К. С. Станіславський – всесвітньо відомий актор, режисер, педагог, теоретик театру – був переконаний, що “<...> логічна пауза механічно формує такти, цілі фрази, чим допомагає з’ясувати їх значення, психологічна пауза дає життя цій думці, фразі й такту, *намагаючись передати її підтекст* (підкреслення наше. – Л. У.). Якщо без логічної паузи мова безграмотна, то без психологічної вона нежиттєва... Логічна пауза служить розуму, психологічна – почуттю” [13, с. 96]. У цьому зв’язку Н. М. Кучеренко зазначала: “Логічна і психологічна пауза, використані як стилістичні засоби (вони мають для цього великі можливості), можуть бути паузами художніми” [7, с. 39]. Саме паузи, будучи безпосереднім показником мовних ритмів, які, природно, “знаходяться в гармонії з

